

A. Gergely András

Európa perifériája a két háború között

Könyve zárófejezetében a szerző (Ránki György gazdaságtörténész és a politológus Andrew C. Janos művei alapján) ez európai periféria felbuzdult és moccanásképtelen korszakát a mai szub-szaharai térség állapotához, a harmadik világ gazdaságainak helyzetéhez hasonlítja. Mintegy még súlyosabb konklúzióként, a sajátos helyzete miatt kiemelt Spanyolországot leszámítva, a huszadik század végén a haladottabb állapotú Nyugathoz mérésckélve hangsúlyozza, hogy az ezredfordulón célirányossá és hangsúlyossá vált növekedési tempó, valamint a világgazdaság felgyorsult működése minden bizonnyal hosszabb távra fogja stabilizálni ezt a periferezált helyzetet.

Midőn a margóra szorultság okait taglalja, avagy a fejlődés és fejlesztés esélyeit mérlegeli, magyarázatul az agrárius gazdasági berendezkedéssel, az alul-iparosodottsággal, a brit gazdasághoz és jövedelemszinthez mérve negyed, vagy a legsikeresebb országok esetében (pl. Görögország ilyen) fele akkora GDP-szint meglétével érvel különböző forrásművek alapján. A Leicesteri Egyetem professzora ebben a kötetben a gazdaság- és társadalomtörténeti témakörök iránt nyitott monográfiák kiadója szerint azért érdemli meg a kiemelt figyelmet, mert könyve nemcsak egyszerűen oktatási alapmű, hanem olyan modern (világ)gazdasági szemléletmódot követ, amelyben az alap kutatások és kritikai áttekintések együttesen, méghozzá interdiszciplináris tónusban egyesülnek. A kötet címlapjának térképe is azonnal jelzi, hogy az európai földrajzi térben Németország nyugati határaitól, északon Finnországgal, délen Jugoszláviával határolható részen a nagy szovjet birodalomig az egész történelmi Közép- és Kelet-Európát ebbe a periferezált zónába utalja. A tizenhárom ország belső és nemzetközi politikai történetét az érintett államok gazdasági, diplomáciai, munkaerőpolitikai, termelési és szegénységi dimenzió szerint taglalja, hivatkozva a gazdaságtörténészek és ökonómusok időről időre felvetődő kérdéseire, amelyek szerint kell legyen valamely alapvető oka a Nyugat (West) haladottabb és gazdagabb állapotának éppúgy, mint a „maradék” („rest”) Kelet stabil szegénységének. A kettejük közti törésvonal mentén, amelyben Eric Hobsbawm alapján magyarázatra lel, miért nem lehetett Svájc Albániából (noha mindketten kicsik, forrásszegények, hegyekből állóak és ritkán lakottak), a kiemelt kutatási kérdéskör főképpen az összehasonlító gazdaságtörténet dinamikus mutatói alapján kerül megvilágításra, miként korábbi, 2001-es kötetében is, amely az 1914 és 2000 közötti gazdaságtörténet és uniós változások folyamat makromutatóira hagyatkozik.

A kötet kerete az első oldalakon megrajzolt földrajzi tér, amelyben lehatárolt a kontinens, és amire a továbbiakban fókuszál, az a marginális vagy

perifériális országok históriája abban a sodrásban, amelyet a modern tőkegazdaság első világháború utáni időszaka jelent. Elismeri persze, hogy az „univerzális” válaszdadás azonnal sántít, mihelyt a tárgyalt országokat az adott időszakban a maguk roppant módon eltérő földrajzi és adminisztratív-irányítási helyzetében vizsgáljuk, viszont kétségtelen, hogy mindezek együtt járultak hozzá a két világháború közötti európai térkép újrarajzolásához. De még ha egymáshoz térben és fejlettségben közel eső államokat vizsgál is, mint amilyen Portugália és Spanyolország volt, a maguk újraformálódási és eltérő alkotmányossági hatótényezői más és más helyzetet eredményeztek a Nagy Háborút követő időszakban. Eképpen tér el Lengyelország is a maga külpolitikai függésében, a balti államok az orosz relációban, Jugoszlávia a maga új formációjával, vagy éppen Magyarország, Bulgária, Románia, Görögország, Albánia és Törökország a maguk lényeges területi és népességváltozásaival.

Az európai „perifériát” karakterizáló első fejezet mindenekelőtt a földrajzi és gazdasági meghatározottságot rajzolja meg. Ebben a XIX. századi ipari forradalomtól időbb, a lakosság több mint felét az agráriumban foglalkoztató gazdasági szerkezetet világítja meg, jelezve, hogy itt az egy lakosra jutó javak a nyugati államok egy főre eső tökéhányadának felére futnak csupán. Ha pedig olyan léptéket veszünk, mint Albánia vagy a balti államok, akkor ezek az országok nem csupán a földrajzi értelemben véve kicsinyek, hanem népességszámukat tekintve is. Mintha bizony azon gazdasági elméleti iskoláknak lenne ebben igazuk, amelyek úgy vélik, hogy az agrárium nem képes nagyobb népesség eltartására, ezért szükségszerű az elmaradottság ezután már más (pl. iparosodottsági, iskolázottsági stb.) szinteken is. Még súlyosabb a helyzet (például Olasz- vagy Spanyolország összehasonlítása alapján), ha azt nézzük, melyeknek volt módja arra, hogy erőteljesebben integrálódjanak a nemzetközi gazdaságba és a politikaformálási ügymenetbe.

Az első fejezet ismerteti továbbá az európai perifériára vonatkozó teóriákat, amelyek kelet- és közép-európai térségeket sorolnak fel sajátos szempontok alapján tíz vagy tizenöt állam együtteseként, a maga részéről a 13-as szerencseszámot kiválasztva. S miközben az agrárius meghatározottságot a térség elmaradottsági mutatójaként kezeli, ezen belül említést tesz a kisebbségi csoportok, nyelvi és vallási tagoltságok máig tartó jelenlétéről is, de ezeket nem hozza összefüggésbe termelési, tulajdoni, piaci, tőke- vagy földbirtoklási, infrastrukturális, iskolázottsági relációkkal. A kötet szinte meghatározó bevezető fejezetéből lényegében a relációk hiányoznak, a viszonyítások viszonyításai nemkülönben. Makrogazdasági áttekintés és populáció-eloszlási mutatók alapján karakterizálja a közép- és kelet-európai államokat, de mintha nem létezne, annyira nem vesz tudomást interkulturális, mikro- vagy mezo-gazdasági, műveltségi, vallási eloszlási, nyelvhasználati stratégiákról és gyakorlatokról, ezek közgazdasági haszná-

ról vagy kölcsönhatásairól, nemzetközi kapcsolati viszonyokról, határokon túli és államok közötti interferenciákról.

A második, az eddig deklarált különbségtételt az 1914 előtti tőkegazdasági fejlődésből levezető, a GNP alapján reálnövekedést regisztráló áttekintésében az 1750-es időponttól méri a Föld nagytérségeinek gyarapodását, és megállapítja, hogy 1938-ig Nyugat-Európa négyszeres, Kelet-Európa 3,5-szörös, Észak-Amerika hétszeres, a fejlett országok majdnem ötszörös, a harmadik világ pedig lényegében közel nulla fejlődési szintet regisztráltak (az ezekből fabrikált világ-átlag mintegy 2,4-szeres növekményt mutat). A növekedési rátában Magyarország 1870-1910 között tizenhét ország között az első (2.15-ös mutatóval, az ellenoldalon Portugália 0.30-cal, Ausztria, leválasztva a magyarokról 1.44-es szinten van). Mindez nem független a politikai főhatalom működésének minőségétől, szervezettségétől, az uralmi hagyományoktól, a fejlődés beruházóinak kilététől, az iparosodás ütemétől, a vasútépítésektől, a gazdasági modernizáció teherviselőinek hogylététől, az adórendszerétől, az új technológiáktól és termelésnövekedési körülményektől, az emberi tőke minőségétől és az oktatási fejlettség mutatóitól. Az ilyen területek zuhanása, fordulata Európa történetében éppen az első világháborút követően ment végbe... – regisztrálja a szerző.

A harmadik fejezet az európai periferizálódási folyamatban a globális aréna szereplőinek, erőhatásainak az európai hatalmi rendszerre gyakorolt befolyását járja körül a nemzeti, alárendelt, független vagy manipulált, régi vagy új államok helyzete szempontjából. Minthogy a nagy birodalmak javarészt szétestek, és helyükre kis, harcos, revansra törekvő nemzeti hatalmak törtek, ezek újrafarmálták az európai térképet, zajosabb küzdelem indult a nemzeti keretek szélesbítéséért és a független identitások megteremtéséért. Az etnikai nacionalizmus pedig elkezdte manipuláló erejét éreztetni ezeknek az országoknak fasiszta mozgalmában is. A „restitúció” helyetti „rekonstitúció” nemcsak a határok fogalmának újradefiniálását igényelte ezt követően, hanem a kaotikus földrajzi térben a még kaotikusabb gazdaságok talponmaradási kísérleteit, eközben európai minták szerinti rekonstrukciókat is. Ennek gazdasági stabilizálódáshoz vezető útján a tárgyalt országok körülbelül 1921 és 1929 közötti időszakban tudtak új, vagy helyreállított pénzrendszert fölláttatni. Közben a Nemzetek Szövetsége is föllállt, és nehezítője, szabályozója lett az új államszerkezetek „centrum”, azaz Nyugat felé törekvésének. Mindezt a törekény biztonság állapota kísérte, akkor is, ha a háború utáni időszakban ismét meghatározó szerephez jutottak az agrárvidékek, élelmiszerkereskedő szférák, majd totális válságra jutott az egész ökonómia, depresszióra és munkanélküliségre szánva, pénzügyi csődben és a kormányzati politikák útvesztőjében. (A két világháború közötti átmenetet a szerző legfőképpen Berend és Ránki mű-

vei alapján rekonstruálja, ezzel csupán mérsékelt meglepetést szerezvén a magyar olvasónak.)

A további fejezetek a részkérdések taglalására szántak az alábbi szerkezetben: a Balkán országai (Bulgária, Jugoszlávia, Románia), a balti országok (Észtország, Lettország és Litvánia), önálló egységként a hasonlóságok és ellentétek dacára Lengyelország és Magyarország, majd Spanyolország és Portugália mint az első háborúból neutrálisan kimaradtak, földrajzilag is periférián lévők, s emiatt talán a legfejlesztetlenebb reményt nyújtók, folytatólag a görög, török és albán államokkal, amelyek periferikus jellegükön túl az Ottomán Birodalom romjain és az 1912-1913-as balkáni háborún át jutottak stratégiai fontossághoz, nem utolsósorban mai helyzetüket tekintve már az iszlám ütközőzóna képviselőiként is. A kötet a fejlődőképesség és fejleszthetőség kérdéseivel zárul, visszatekintve arra a sodrásra, amely a tárgyalt tizenhárom állam „harmadik világiságát”, sorsát és perspektíváit érinti felületesen (utóbbi jelző nem „ítélet” a záró fejezet fölött, de annál jellemzőbben az európai perifera mozgásdinamikáját, jövőképét és esélyeit illetően).

A recenzens egy ismertetőben legjobb, ha háttérben marad... A kötet lapozgatása során, és főként a bibliográfia árulkodó jelei alapján viszont nemigen tudja visszafogni a kritikát, elsősorban a téren, ami az agrárium által biztosított életviteli és életszínvonalbeli különbségek nyugati és keleti, haladó és elmaradott, centrális és marginális dimenziói mentén szükségképpen nem fogalmazódik meg a kötetben. A fejlődés mint célképzet brit ipari-termelési mutatók alapján mért hányadosai (vagy 1960-as amerikai dollárban számolt mutatói) ténylegesen talányosan, mondhatni, riasztó mértékben jelzik a szegénység és gazdagság példáit – de mindezt pusztán makroökonómiai mértékek alapján. Aldcroft súlyozott érték képzete a fejlettségi mutatókat el nem érő országok és a „mintaszolgáltatók” dichotómiájában azonban olyasfajta mérőléc, amelyből ugyanakkor vállaltan hiányoznak a mikro-szintű árnyalatok. A spanyol példa esetében, ahol a világgazdaságba integráltság foka nem haladja meg a Mussolini alatti Itália sikerét, vagy a középkorias hagyományú agrárszféra elmaradottságának bizonyítása a nyugati típusú termelési szerkezettel szemben, szinte megmarad a „paraszi életfeltételek” „very primitive” jellemzésénél, és korántsem kerül kiegészítésre azokkal a mutatókkal, amelyek a termelt javak fölélésének hányadosait, fogyasztás- vagy foglalkozás-szerkezeti mikro-szinteket érintenének. Nincs szó a nyugati kereszténységben fogant iskolarendszerről, az analfabétizmus liverpooli vagy londoni szintjeiről, sem a hogylét eltérő, vidéki-városi, elit és populáris, elmaradott és fejlődőképes helyi minőségeiről, sem a vallási vagy etnikai tagoltságon belüli eltérő szintekről, amelyek a mikrotörténetírás huszadik századi szerzőinél alapvető fontosságot nyertek. Amikor Hanák Péter vagy Gunst Péter egy-egy művét használja, véletlenül sem kerül a képbe maga a történetfel-

fogási és fejlődéslogikai koncepció érvényessége, nem kerül kontrasztba a nyugati források makro-szintű áttekintése Jászi Oszkár, Bibó István, Polányi Károly, Hajnal István vagy Szűcs Jenő más típusú fejlődéslogikai összképével (egyikükre sem hivatkozik, s amit fölhasznál, az elsősorban a korszakra vonatkozó konzervatív rendszerszemléletű történetírás, vagy épp a szocialista-posztoszocialista gazdaságtörténetírás angol nyelvű kiadványlistája). S ha csupán a magyar történetírás avittasabb készlete lenne itt szóra érdemíthető, talán nem is volna egyensúlyhiány..., de ugyanez érvényes a jugoszláv, román, lengyel, litván, sőt a francia historiográfia itt idézett kínálatára is. A kötet lényegében minden tizedik oldalán keményen rögzíti a szerző, hogy az elmaradottság az agrárius berendezkedés következménye, a vidék/város mutatók szerint pedig a 13 állam 50-88 százalékos ruralitás-mutatója áll szemben a nyugati (belga, holland, német, angol és welszi) 70-80 százalékos városodottsági adatokkal, s még zordabb az infrastrukturális mutatók terén mindez, hisz az első háború utáni dán, svájci, osztrák, norvég és holland mérték (60–75 %) áll szemben a török, portugál, román, bolgár, spanyol (0,3–15,2%-os) ellátottsággal. És míg a lista eleje amerikai, svéd dán, új-zélandi és brit sorrendre módosul 1937-re, a sor végi lista szinte ugyanaz marad, csak a jugoszlávok előzik meg a spanyolokat. Mintegy kulcsmagyarázatként rögzíti az európai periferialtság alapjait azzal: a hosszú XIX. században a haladás jelei mutatkoztak az európai perifériákon a modern nyugat fejlődési sebességének hatására, ám a XX. század első harmadában a kontinens déli és keleti félteke bizony csúnyán lemaradt. Feledni tűnik a hadiipar német turbulenciáját, elsiklik a fasizálódó Európa és az Egyesült Államok érdekviszonyai fölött, kimarad a Közel-Kelet és a gyarmati Afrika minden hatása, nem beszél időjárásról és helyi piacról, fakitermelésről és acélipari modernizációról, sem közép- vagy kelet-európai kultúrákról, s egészében Bécs vagy Pécs oly édesmindegy távolságra van műve fő vonalától, hogy aligha lenne érdemes őket megkülönböztetnie. Bizonytalán igaz, amit a Birminghami Egyetem jeles professzora, Dr. Steven Morewood ír négy sorban Aldcroft könyvéről, hogy az 1918 és 1939 közötti nyugat-európai fejlődő gazdaság árnyékáról szóló műben sikeres mérleget készít a földrész perifériáiról, de amennyiben elmarad a periféria-elméletek árnyalt és sokszínű készletének alkalmazásától, válságteóriák és politikatörténetek másfajta interpretációitól, vagy épp a világgazdaság-elméletek két-három évtizednyi megváltozott elbeszélsmódjaitól, annyiban számunkra talán kevesebbet ígér, mint azt várhatnánk. Ám az is lehetséges, hogy ez csupán a szegény és szerencsétlenül elmaradott periféria hangja a pazar brit birodalmi világképek ellen.

(Derek H. Aldcroft: *Europe's Third World. The European Periphery in the Interwar Years*)

Zoltán András

Ruszin kármentés a magyar időkől Káprály Mihály sajtószöveg-publikációról

„Inter arma silent musae” — tartja a latin bölcsesség, vagyis a háborús időkben nem szoktak virágozni a tudományok és a művészetek. Kelet- és Közép-Európában azonban, úgy látszik, ez is másként van, mint az európai fejlődés fősodrába tartozó országokban. A kárpátaljai ruszinok számára a II. világháború éveit valóságos irodalmi-nyelvi újjászületést és szellemi virágzást hoztak. Kárpátalja 70 évvel ezelőtti visszacsatolása Magyarországhoz a csehek által mindig ígért, de soha meg nem valósított ruszin autonómia intézményesülését is jelentette. Ennek óriási jelentősége volt nyelvi téren. A Kárpátalja visszacsatolását kimondó és egyhangúlag elfogadott VI. tc. 1939. június 23-án megjelent az Országos Törvénytarban, és egyidejűleg hatályba is lépett. Ennek 11. paragrafusa szerint Kárpátalján „az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”. Ennek következtében Kárpátalján nemcsak a helyi, hanem az országos törvényeket is le kellett fordítani ruszinra, s a lakosok nemcsak a helyi, hanem az országos hatóságokhoz is fordulhattak ruszin nyelven, és ezen a nyelven kellett választ is kapniuk. A ruszin hivatalos használatának bevezetése és törvényes garanciáinak megteremtése mellett hatalmas lendületet kapott a ruszin nemzeti nyelvű tudomány és művelődés is. A csehszlovák idősorban az orosz nyelvet favorizáló ruzsofil és az ukrán nyelv használatáért síkra szálló ukrainofil irányzat harca uralta a kárpátaljai értelmiségi közvéleményt, most egy harmadik erő, a helyi ruszin nép nyelvi és kulturális önállósága mellett lándzsát törő ruszinofil irányzat került előtérbe, amely a hivatalos magyar politika támogatását is élvezte. 1941 elején Ungváron megalakul a Kárpátaljai Tudományos Társaság „a kárpátaljai és rutén népi kulturális érdekek és értékek tudományos szolgálatára és védelmére” a magyar állam hathatós anyagi és szervezeti támogatásával. A társaság első elnökekül az országosan ismert kiváló történészt, a ruszin származású Hodinka Antal választották, ügyvezető igazgatója pedig Harajda János lett. A társaság igen eredményes és sokrétű munkája folyóiratokban és könyvekben öltött testet. Ezek bibliográfiai számbavételét Káprály Mihály már évekkel ezelőtt elvégezte, amikor külön könyvet szentelt a Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványainak.¹ E kiadványok mellett még számos ruszin nyelvű újság és folyóirat jelent meg Kárpátalján.

¹ Капраль, Михаил, *Подкарпатское Общество Наук*. Публикации: 1941–1944. – Káprály Mihály, *A Kárpátaljai Tudományos Társaság*. Kiadványok: 1941–1944. Nyíregyháza, 2002. (=Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 10.). Vö. ismertetésünket: *Kisebbségkutatás* 12/1 (2003) 233–235